

Freie Universität Berlin
Fachbereich Philosophie und Geisteswissenschaften
Institut für Deutsche und Niederländische Philologie
Sommersemester 2014

PS 16 974: Die Novelle in der modernen niederländischsprachigen Literatur

Dozentin: Johanna Bundschuh-van Duikeren

De betekenis van het motief 'water' in de novellen

De bruine vriend en Oeroeg

Verfasser:

Julian Ide

2. Fachsemester

M.A. Angewandte Literaturwissenschaft

Matrikelnummer: 4127222

Mussehlstr. 25 | 12101 Berlin

(030) 78 71 60 61

idejulian@yahoo.de

Structuur

1. Inleiding
2. De motieven 'zee' en 'meer' in de literatuur en hun symbolische betekenissen
  - 2.1. Het water als symbool voor een levenscyclus
  - 2.2. Het water als blikrichting
  - 2.3. Het water als gevoel en gemoedsaandoening
  - 2.4. Het water als symbool voor vriendschap
  - 2.5. Het water als verbinding en scheiding
  - 2.6. Het water als mythische plaats
  - 2.7. Het water als symbool voor het vrouwelijke geslacht
3. Conclusie
4. Literatuurregister

*WIE DE SLAG VAN 'T ZWEMMEN EN DE KUNST
ZICH DOOR GOLVEN TE DOEN DRAGEN LEERDE
KREUNT ZICH LANGER OM ONGUNST NOCH GUNST
VAN 'T GETIJDE. 'T ONVERMIJDBARE ZINKEN¹*

(Albert Verwey, 1865 – 1937)

1. Inleiding

Het „ONVERMIJDBARE ZINKEN“ en de zee zijn als motieven in de nationale literatuur van de Lage Landen even oud als de literaire traditie zelf. Dat is niet verwonderlijk als men naar de geografische omstandigheden van de streek tussen Eems en Schelde kijkt: van oudsher proberen de mensen aan de kust nieuw land van de zee af te dwingen, hun bezit tegen stormvloed te beschermen en met visvangst of zeehandel hun dagelijks brood te verdienen. Zowel de grote rijkdom die Nederland door zijn koloniën verwierf, alsook de grootste tegenspoed in de Nederlandse geschiedenis, is direct met het water verbonden. Het water is altijd zege en gevaar tegelijk geweest.

In de Nederlandstalige literatuur heeft de zee door de eeuwen en literaire genres heen een belangrijke rol gespeeld. Een van de oudste zeevaartverhalen is *De reis van Sint Brandaan*² uit de twaalfde eeuw, waarin de heilige na een visioen een avontuurlijke zeereis onderneemt, om mythische wezens en monsters te zoeken. In een christelijke opvatting stond de zee toen voor chaos, desoriëntatie en afwijking van de juiste, deugdzame weg.

Met het begin van de zeehandel door de Nederlandse VOC bereiken ook niet-fictieve reisberichten, zoals het *Journael ofte gedenckwaeridge beschrijvinghe van de Oost-Indische Reyze* van de zeeman Willem Ysbrantsz Bontekoe en de sociaalutopische Robinsonade *Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes* van Hendrik Smeeks, hoge oplages en een toenemende verspreiding.³ In de Robinsonades staat de

---

1 **Verwey:** *Oorspronkelijk dichtwerk*. Amsterdam: Querido's Uitgeverij, 1938, p. 510.

2 **Grüttemeier & Leuker,** *Niederländische Literaturgeschichte*. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, p. 15.

3 **Grüttemeier & Leuker,** *Niederländische Literaturgeschichte*. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, p. 68.

zee (of het eiland in de zee) vaak symbool voor zelfreflectie. Ook de onbekende en exotische andere oever van de oceaan is een belangrijk motief in de Nederlandse literatuur van die tijd. Verhalen, zoals bijvoorbeeld het anoniem verschenen *Wonderlicke avontuer van twee goelieven* uit 1624, romantiseren de zeevaart en het leven aan de andere kant van de oceaan. Ze dienen als een soort propagandaliteratuur voor het kolonisatiebeleid.

Maar ook de Nederlandse oever van de zee blijft een inspiratiebron voor literaire werken: Constantijn Huygens schrijft in 1667 een lang gedicht over *De nieuwe zee-straet van 's-Gravenhage op Schevening* en de literaire pogingen om in de zeventiende eeuw een *Batavische Arcadia* te ontwerpen (Johan van Heemskeerck in 1637, maar later ook de *Doordrechtsche Arcadia* van Lambert van den Bos in 1663 en de *Rotterdamse Arcadia* van Willem den Elger in 1703) spelen zich vaak af in het schilderachtige duinlandschap aan de Nederlandse zee.⁴ Het arcadische duinlandschap vormt als ideaallandschap een zeker contrast met de ruwe, gevaarlijke zee.

Het meisje *Mei*, uit het gelijknamige epische gedicht van Herman Gorter uit 1889, duidt op een nieuwe lente in de Nederlandse literatuur waarop de Tachtigers aanspraak willen maken. Het is veelzeggend dat zij, die van de zee over het land komt, de geliefde van een dichter wordt en tenslotte de dichter aan de zee begraaft.⁵ Het motief van de zee is dus ook met de vernieuwing van de literatuur door de Tachtigers niet verdwenen.

Rond 1900 wordt de haven in de grote stad een geliefd literair motief. In *Wrakken* van Emmanuel de Bom, dat in 1898 in het literaire tijdschrift *Van Nu en Straks* verscheen, of in de dadaïstische gedichten van Paul van Ostaïjen is de Antwerpse haven een plaats van decadentie, plezier en lust, maar ook van verdriet en moreel verval. In Karel van de Woestijnes gedichtbundels *God aan Zee* (1926) en *Het Bergmeer* (1928) staat het heldere, schone water van het meer symbool voor zelfbegrip en catharsis.⁶

---

4 Grüttemeier & Leuker, *Niederländische Literaturgeschichte*. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, p. 132.

5 Grüttemeier & Leuker, *Niederländische Literaturgeschichte*. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, p. 186.

6 Grüttemeier & Leuker, *Niederländische Literaturgeschichte*. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, p. 207.

De literaire betekenis van het water heeft niet echt een evolutie doorgemaakt maar heeft zich in zekere zin uitgebreid. Terwijl heidense dooprites al in de voorchristelijke tijd het water met geboorte en oorsprong van het leven verbonden, werd de zeevaart over de oceanen pas vanaf de late middeleeuwen mogelijk. Havenbuurten met kroegen, zeemannen en prostituees zijn dan weer een verschijnsel van de moderne tijd.

Deze historische opvattingen en ontwikkelingen hebben ook associaties aan de motieven zee en meer toegevoegd. De associatie van de zee met 'het vreemde' en 'het exotische' wordt bijvoorbeeld pas bij aanvang van de Nederlandse handel buiten Europa echt populair.

In dit paper zal onderzocht worden wat de specifieke betekenis van de zee en het meer in *De bruine vriend* van Simon Vestdijk en *Oeroeg* van Hella Haasse is. De overeenkomsten tussen de twee novellen zijn voor de hand liggend: in beide verhalen staat de relatie tussen twee jongens centraal. In beide werken is de protagonist iemand die tot de geprivilegieerde groep behoort, wat niet volledig klopt. De ik-verteller in *Oeroeg* groeit immers als blanke Nederlander op in het toenmalige Nederlands-Indië, een land met twee culturen. Hij is daarom geen stereotype witte, protestantse, uitsluitend Europees gesocialiseerde, Nederlander. Henk Mannoury in *De bruine vriend* komt uit een Joods gezin en de hele familie heeft kennelijk een herkenbaar ander uiterlijk dan de rest van de bevolking in het Zeeuws stadje. De figuur van de vriend is in beide verhalen voor een Nederlandse lezer afwijkend: hij is vreemd, exotisch, niet-Europees of gewoon “anders”: Oeroeg door zijn Indische afkomst en zijn huidskleur; Hugo door zijn niet nader toegelicht “rosbruin” uiterlijk, wat ook de naam aan het verhaal geeft.

De twee novellen zijn voor het eerst in 1935 en 1948 verschenen en liggen dus vanuit een literatuurhistorisch perspectief niet ver van elkaar af. De auteurs Hella Haasse en Simon Vestdijk zijn tijdgenoten van elkaar. Beide auteurs hebben elkaars werk becommentarieerd en bekritiseerd.⁷

---

⁷ Bijvoorbeeld:

Vestdijk: *Het woud der verwachting. Historische roman van Hella Haasse*, uit: *Het Parool*, 1 juli 1950.

Haasse: *Condoleancekaart aan de weduwe van S. Vestdijk*. Den Haag: Collectie Letterkundig Museum, 1971.

Opgeroepen op <http://www.hellahaassemuseum.nl/objects/702.html> op 29 juli 2014.

De meest opvallende overeenkomst is echter de centrale rol die het water in beide novellen speelt. In *Oeroeg* is het zwarte, spiegelende meer Telaga Hideung even onbegrijpelijk en mythisch als Nederlands-Indië zelf, ook de ruwe Noordzee in *De bruine vriend* lijkt haar geheimen niet zomaar prijs te geven.

2. De motieven 'zee' en 'meer' in de literatuur en hun symbolische betekenissen

De met het water verbonden motieven hebben door de eeuwen heen, en naarmate de invalshoek veranderde, in de westerse literatuur verschillende abstracte betekenissen gehad. Sommige aspecten beklemtonen de psyche van de personages, andere benadrukken de horizontale of verticale dimensie van het water: de nabije oever hier versus de verre oever daar; de grond van de zee tegenover de sterren en de hemel boven die zee. Nog andere aspecten beschouwen het water in een maatschappelijke wereldorde (christendom, mythes, gender). Er is dus projectie op meerdere niveaus mogelijk.

Verrassend is echter dat bijna elk aspect zowel een positieve als een negatieve kant heeft. De blik vanuit het water naar de sterren boven in de hemel is vooral opmerkelijk omdat het beneden op de grond donker is. Het levensbrengend karakter van het water is niet denkbaar zonder het gevaar er zijn leven in te kunnen verliezen. De enorme afstand tussen het ene en het andere continent wordt als nabij ervaren zodra er schepen zijn die de verre plaatsen met elkaar verbinden. Beide waarden bestaan slechts in relatie tot elkaar.

Het water roept onvermijdelijk een concept van yin en yang bij de lezer op. Deze spiegeling kent aan elk water een dubbelzinnigheid toe, die waarschijnlijk mede verantwoordelijk is voor de enorme populariteit van het motief water in de literatuur.

De volgende tabel zal de verschillende invalshoeken van het motief 'water' in een willekeurige volgorde illustreren. Omdat er vast en zeker interpretaties zijn die aan zo een veralgemening ontkomen, maakt deze tabel geen aanspraak op volledigheid.

Invalshoek/metafoor	+	-
1. levenscyclus ook: overgang	uit het water komend, geboorte (doop)	naar het water gaande, dood (verdrinken)
2. blikrichting (verticaal)	naar boven, de hemel en de sterren, de glanzende oppervlakte, spiegel (vooral meer), oog van de aarde (alleen meer), het licht	naar beneden, de grond van de zee/het meer, de gevaarlijke diepte, het donker
3. gevoel	kalmte, orde, geborgenheid	chaos (vooral zee), desoriëntatie, gevaar
ook: gemoedsaandoening	reflectie	extase, verrukking
4. symbool voor vriendschap	verlangen	afwijzing
5. verbinding/scheiding (horizontaal)	verbinding van de twee oevers	distantie, onbereikbaarheid
6. plaats van mythes en godheden		
7. symbool voor het vrouwelijke		

Alhoewel beide schouwplaatsen echt bestaande plekken in de wereld zijn (Telaga Hideung is een klein meertje in de bergen van Java; het naamloze Zeeuwse stadje ligt werkelijkheidsgetrouw aan een zeearm van de Noordzee, zal in dit paper alleen met hulp van de literaire werkelijkheid geargumenteed worden.

2.1. Het water als symbool voor een levenscyclus

De oorsprong van het leven ligt volgens de ontstaansmythes in veel culturen en volgens de natuurwetenschap in het water. De zee wordt daarom als baarmoeder van de mensheid en het water als het element van het levende beschouwd. De zee en het element water staan dan ook vaak in de literatuur symbool voor de cyclus van het leven.

Al in de Klassieke Oudheid wordt een zeereis als parabel op het verloop van het leven

geduid.⁸ Gezien de onzekerheid van de afloop van een zeereis staat de motiefgroep „schip – haven – zee“ vaak symbool voor overgang, rijping en zelfontplooiing.⁹

Sinds de late 18de eeuw worden de motieven zee en meer steeds vaker met een, vaak vrouwelijke, doodslust geassocieerd.¹⁰

Het is opvallend dat het meer Telaga Hideung in *Oeroeg* op meerdere plekken met de dood wordt geassocieerd. Deppoh, de vader van Oeroeg, verdrinkt ongelukkig in het meer bij de poging om de jonge ik-verteller uit het water te redden. Zijn dood wordt wederom door meerdere onheilspellende zinbeelden aangekondigd. De lichamen van de Nederlandse mannen, die in het nachtelijke meer baadden, schemerden volgens de tekst „WIT IN DE MANESCHIJN“¹¹, wat onmiddellijk aan bleke lijken doet denken. Er hangt verder „EEN GEUR VAN VOCHTIGE GROND EN ROTTEND BLAD“ in de lucht, voordat Deppoh verdrinkt. Dezelfde „GEUR VAN AARDE EN ROTTENDE PLANTEN“ neemt de ik-verteller aan het eind van het verhaal waar, toen hij Oeroeg aan het meer terug ziet.¹² De tegenstrijdige beschrijving van het „DUIZENDSTEMMIGE GONZEN VAN INSEKTEN EN DE KRETEN VAN NACHTDIEREN“, die onderdeel van een „INDRUKWEKKENDE STILTE“ lijken te zijn, roept een mysterieuze, begrafenisachtige sfeer op, die alleen door het „LUIDRUCHTIGE GEZELSCHAP“ van de koloniaalheren wordt doorbroken.¹³

Telaga Hideung is zonder twijfel een plaats van begin en eind in het verhaal. Met de dood van Deppoh begint ook de vriendschap tussen Oeroeg en de ik-verteller af te brokkelen. De affaire tussen Meneer Bollinger en de moeder van de ik-verteller vangt aan op de weg naar het meer en zet daarmee het einde in van het ouderlijke huwelijk. Ten slotte vindt ook de laatste ontmoeting van Oeroeg en de ik-verteller aan het meer plaats en markeert daarmee het einde van hun vriendschap.

---

8 **Butzer & Jacob:** *Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart: Metzler, 2008², trefwoorden *Hafen*, p. 171; *Meer*, p. 268; *See/Teich*, p. 395v.

9 **Daemmrich & Daemmrich:** *Themen und Motive in der Literatur*. Stuttgart: UTB, 1995², trefwoord *Schiff-Schiffbruch/Hafen*, p. 308v.

10 Vergelijk daarvoor bijvoorbeeld de lokkende vrouwelijke zee in *Der Fischer* of de doodbrengende vaderachtige zee in *Mächtiges Überraschen* van **J.W. von Goethe**, de zee in *La mer* van **J. Michelet**, die een eeuwige kringloop van geboorte en dood is, het gedicht *Triumph of time* van **A.C. Swinburne**, waarin de zee als baarmoeder wordt neergezet, die de mannelijke protagonist aantrekt. In het toneelstuk *Gabriel Schillings Flucht* van **G. Hauptmann** pleegt de protagonist zelfmoord in de zee om een persoonlijke crisis te ontvluchten. (volgens **Butzer & Jacob:** *Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart: Metzler, 2008², trefwoord *Meer*, p. 268v.)

11 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 28.

12 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 24 & 118.

13 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 23 & 27.

In *De bruine vriend* zijn de zinspelingen op de dood nog duidelijker. Een oude, verlaten haven, die aan een verzandde arm van de Noordzee ligt, staat ondubbelzinnig voor vergankelijkheid en verwelking. De afwezigheid van water gaat hier gepaard met de afwezigheid van leven. Vanuit deze oude haven begeven Henk en Hugo zich op hun bijna dodelijke boottocht. Volgens J.J.A. Mooij is de gang door de havenpoort voor Henk met de notie van wedergeboorte verbonden: „ACHTER DE POORT IS HET DONKER EN MEN MOET ER EEN TRAP AFDALEN OM HET WATER TE BEREIKEN.“¹⁴ Dat doet inderdaad denken aan het Joodse rituele bad in de mikwe (Hebreeuws voor 'levendig water') of het hindoeïstische Kumbh-Mela (letterlijk: Kruikenfeest), waar gelovige hindoes in de Ganges baden, om hun zonden af te wassen. Maar ook associaties met de Oud-Griekse rivier Styx, die naar de onderwereld van Hades leidt, of de rivier Gjoll in de Noorse onderwereld Hel liggen voor de hand. De aanwezigheid van de dood wordt door de beschrijving van de „ONBESCHRIJFELIJKE STANK VAN ROTTENDE KWALLEN EN ALIKRUIKEN“¹⁵ versterkt.

Ook het wapen over de poort klinkt onheilspellend: „TWEЕ OVER ELKAAR GEKRUISTE HANDEN VERFLENSDEN TOT UITGETROKKEN HANDSCHOENEN“.¹⁶ Het kruis verwijst in de christelijke traditie naar de kruisiging van Jezus, de levensloze handen doen eveneens aan dit Bijbelse motief denken. Vanwege de veelvoudige betekenissen van kruisen en handen in de heraldiek blijft dit beeld echter raadselachtig. Op de mythische betekenis van de slotscène wordt in hoofdstuk 2.6. van dit paper nog dieper ingegaan.

Opvallend is dat Henk er zich de hele tijd van bewust is dat de zee tegelijk met de verwezenlijking van zijn begeerte naar Hugo ook de dood kan betekenen: “ALS IK NIET ZO GOED ROEIDE EN ZWOM, ZOU IK WEL VOORBESTEMD ZIJN OM TE VERDRINKEN”.¹⁷ Ook de ik-verteller in *Oeroeg* voelt tijdens de cruciale nacht aan het meer de bedreiging die van het water uitgaat, terwijl de volwassen Nederlanders het dodelijke gevaar onderschatten.

---

14 **Mooij:** *Een op de tien (Over Vestdijks novellen)*. uit *Raster. Jaargang 2*. Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Genneep, 1968, p. 322.

15 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 7.

16 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 43.

17 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 22.

2.2. Het water als blikrichting

Op een verticaal niveau markeert de wateroppervlakte de scheiding van boven en beneden. De diepte van de zee en de heldere en spiegelende oppervlakte zijn daarbij erg relevant voor de symboolvorming. Als staand water geldt het spiegelend aspect vooral voor het meer. De kalme en verleidelijke oppervlakte en de gevaarlijke diepte vormen hierbij de ambivalentie van de metafoer.¹⁸

Volgens antieke voorstellingen hebben meren als 'ogen van de aarde' zelfs een verbinding met de ingewanden van de aarde en het rijk van de doden.¹⁹ Deze voorstelling correspondeert met de voorafgaande invalshoek in hoofdstuk 2.1., die het water als symbool voor de dood beschouwt.

Een minimaal andere onderscheiding op verticaal niveau biedt de blik naar het donker (onder de oppervlakte, dus naar de grond) en de blik naar het licht (boven de oppervlakte, dus naar de maan, de sterren en in mindere mate de zon). De maan wordt net als het water vaak met het vrouwelijke in verbinding gebracht, een aspect dat in het hoofdstuk 2.7. in dit paper onderzocht gaat worden. De onderscheidingen tussen water/lucht en vloeibaar/gasvormig daarentegen overlappen wederom met hoofdstuk 2.3., waarbij het vloeibare water als chaos wordt ervaren. De verschillende aspecten van interpretatie kunnen dus niet strikt apart van elkaar worden benaderd.

De vergelijking van het meer Telaga Hideung met de ogen van Oeroeg is een geliefd beeld in de novelle van Hella Haasse. Zijn ogen worden beschreven als „ZWARTGLANZEND ALS DE WATERSPIEGEL VAN TELAGA HIDEUNG, EN EVEN WEINIG VAN ZINS PRIJS TE GEVEN WAT IN DE DIEPTE VERBORGEN LAG“.²⁰ Hier worden bijna alle mogelijke betekenissen van het motief meer vermeldt. De diepte van het water op een verticaal niveau wordt op de ogen van Oeroeg overgedragen, net als de duisternis en

---

18 Vergelijk daarvoor bijvoorbeeld de protagonist in *Wilhelm Tell* van **F. Schiller**, die in een idyllisch meer verdrinkt, het gevaarlijke meer in een aangelegte tuin in *Wahlverwandtschaften* van **J.W. von Goethe** of het meer als morbide Hof van Eden in *The Lake* van **E.A. Poe**. (volgens **Butzer & Jacob: Lexikon literarischer Symbole**. Stuttgart: Metzler, 2008², trefwoord *See/Teich*, p. 395.)

19 Vergelijk bijvoorbeeld de „alles verslindende meeren van Hades“ in **Sophokles: Elektra**, 2de bedrijf, het gesprek tussen Charon en Mercure in **Loukianos: Dodengesprekken**, „het meer van Tartaros“ in **Ovidius: Ars amatoria** boek III, regel 318. (volgens **Butzer & Jacob: Lexikon literarischer Symbole**. Stuttgart: Metzler, 2008², trefwoord *See/Teich*, p. 395.)

20 **Haasse: Oeroeg**. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 120.

de ondoordringbaarheid van het water, die met de kleur van de ogen corresponderen. Er is bovendien een interpretatie volgens Oud-Griekse bronnen denkbaar, die meren als ogen van het dodenrijk naar de wereld van de levenden interpreteren. In de collectieve waarneming van de gekolonialiseerde bevolking zijn de westerse indringers verantwoordelijk voor de dood van de inheemse cultuur. Telaga Hideung en de ogen van Oeroeg staan hier onmiddellijk symbool voor.

Ook de nachtelijke hemel ondersteunt deze indruk. „DE NACHTHEMEL WAS METAALBLAUW, VOL STERREN“²¹, ook de sterren “FONKELDEN [...] MET IJSKOUD LICHT”.²² Het uitspansel geeft dus geen zekerheid aan de ik-verteller, integendeel: er heerst een ongezellige, zelfs bedreigende sfeer. Voor een mysterieus en griezelig smaakje zorgt ook de maan, die vaag wordt weerspiegeld in het meer: “ZONDER NASPOORBARE OORZAK VORMDEN ZICH TELKENS KRINGEN OP DE OPPERVLAKTE – HET MAANLICHT BLONK IN DE RIMPELINGEN.”²³ Als vervolgens de ik-verteller in het water valt, wordt dat ook als “IJSKOUDE DUISTERNIS”²⁴ beschreven. Het verschil tussen het vloeibare beneden en het gasvormige boven is daarmee volledig buiten werking gesteld: alle licht is donker, al het warme is koud, al het leven is dood.

In *De bruine vriend* zit het anders. Het licht van de maand wordt door Henk als beschermend waargenomen: „MAAN EN STEENEN – AAN DE ZEE DACHT IK NIET“²⁵ De maan wordt hier duidelijk als bij de oeverkant horend neergezet. Ook later op zijn nachtelijke boottocht helpt de maan hem om op de gehate zee te navigeren: „ONDER MIJN GEBOGEN KNIEËN SCHOMMELDE EEN LANGWERPIG VIERKANT VAN WATER, WAAROP STRAKS DE MAAN ZOU GAAN SCHIJNEN ALS OP EEN RIDDERWAPEN, DAT MET MIJ MEE VOER.”²⁶ Deze beschrijving van de maan doet bijna aan de stereotiepe trouwe compagnon uit de middeleeuwse ridderepieken denken en staat dus in sterke tegenstelling tot de bedrieglijke maan in *Oeroeg*.

Tussen de Noordzee in *De bruine vriend* en Telaga Hideung in *Oeroeg* zijn er wel

---

21 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 24.

22 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 27.

23 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 28.

24 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 30.

25 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 42.

26 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 46.

degelijk overeenkomsten op een verticaal niveau. Ook de zee wordt als onberekenbaar en gevaarlijk beschreven: „EEN AFSCHUWELIJK KALE ZEE DIE, NEVELIG, HOL ADEMEND, HIER WERKELIJK WAT KREEG VAN DEN 'STROOM DER ZUCHTEN'“. ²⁷ De zee lijkt hier op een lelijk kwaad beest, dat verslaan moet worden en staat in een zeker contrast tot de loyale maan. Anders als in *Oeroeg* is hier dus sprake van een duidelijk verschil tussen het boven en het beneden.

2.3. Het water als gevoel en gemoedsaandoening

Door de literatuurgeschiedenis heen wordt de aanwezigheid van water ook met een verandering van voelen en handelen in verbinding gebracht. Het water heeft ofwel een rustgevende invloed en kan een dieper inzicht bij de protagonist bevorderen, ofwel wordt het als destructief en chaotisch ervaren. ²⁸ Natuurrampen zoals moessons, springvloeden en overstromingen hebben onmiddellijk met het water te maken. Het aspect van chaos en verwoesting is alleen van toepassing op de zee en de rivieren.

Ook in *Oeroeg* stimuleert de aanwezigheid van het meer bepaalde gevoelens bij de protagonisten. De Nederlanders zijn extatisch een spel aan het spelen: zij „KWAMEN PROESTEND EN BLAZEND OMHOOG“ ²⁹ en zijn „IN EEN DOLLE BUI, HAASJE-OVER TE SPRINGEN EN ELKAAR TE ACHTERVOLGEN“ ³⁰ Ondertussen is de stemming bij de inheemse mannen en ook bij de ik-verteller eerder introvert en ernstig: „DEPPOH GAF MET GEDEMPTE STEM AANWIJZINGEN“ ³¹, hij „ZAT GEHURKT IN DE SCHADUW VAN HET BAMBOEHUISJE“. ³² Ook hier komt de grens tussen extase en zelfreflectie grotendeels overeen met de grens tussen de culturen. Er wordt opgemerkt dat Telaga Hideung voor de inheemse bevolking zelfs een rituele of heilige plaats is, een aspect waar in

---

27 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 7.

28 Vergelijk voor het rustgevende aspect bijvoorbeeld de zelfreflectieve kracht die de zee op Ellida uitoefent in het toneel *Fruen fra havet* van **H. Ibsen** of de oever van de zee als plaats van nostalgie in het gedicht *Abenddämmerung* van **H. Heine**. Het destructieve aspect wordt o.a. duidelijk door de opkomende storm in het gedicht *Seefahrt* van **J.W. von Goethe**, de door de zee veroorzaakte dood van een jongen in *Der Sturm* van **S. Gessner** of de allegorische dood in de ballade *The Rime of the Ancient Mariner* van **S.T. Coleridge**. (volgens **Butzer & Jacob:** *Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart: Metzler, 2008², trefwoord *Meer*, p. 268v.)

29 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 28v.

30 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 29.

31 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 28.

32 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 29.

hoofdstuk 2.6. nog rekening mee gehouden zal worden. Het onnozel spelletje van de groep Nederlanders staat in de ogen van de inheemse mannen gelijk aan een schending. Deze scène heeft een grote symbolische kracht voor het algemene gedrag en gezag van de Nederlanders in Nederlands-Indië.

Het is dus niet verwonderlijk dat Telaga Hideung ook de schouwplaats is voor het cruciale moment aan het einde van het verhaal: „HIER WAS, VOOR HET EERST, HET KRUIPUNT, WAAROP WIJ ELKAAR IN UITERSTE EERLIJKHEID KONDEN ONTMOETEN.“³³

Misschien is dit überhaupt de eerste keer dat de ik-verteller en Oeroeg elkaar begrijpen.

De gevoelsaandoeningen, die bij Henk door de zee in *De bruine vriend* worden opgeroepen, zijn eveneens sterk. Het lijkt zelfs alsof Henk van wezen verandert naarmate hij dichterbij de zee komt. „ALLE VOORZORGSMATREGELEN VERGAT IK, MIJN ANGST, MIJN WANHOOP LIET IK ACHTER MIJ“³⁴, zijn verlangen naar Hugo wordt op zee duidelijk sterker. De vraag, of de zee niet alleen zijn gemoed beïnvloedt, maar misschien zelfs symbool staat voor zijn homoseksuele neiging, gaat in het hoofdstuk 2.7. in dit paper verder onderzocht worden. In ieder geval is zijn wezensverandering duidelijk aan de situatie op zee te koppelen: „MIJN JUICHENDE STEMMING BLEEF DE EERSTE TIEN MINUTEN DUREN [...], DAARNA WORDT HET VERWARDER EN VOOR MIJN GEHEUGEN NIET GEHEEL MEER TOEGANKELIJK.“³⁵ Henk ervaart zijn gedrag dus zelf als ongewoon en door buitenlichamelijke krachten geleid, ook al is het niet duidelijk of dit als een vorm van zelfreflectie of als een gevoel van verrukking moet geïnterpreteerd worden.

2.4. Het water als symbool voor vriendschap

In de literatuur wordt water ook vaak als symbool voor vriendschap gezien. Dit symbool heeft zich ontwikkeld uit de avontuursreizen op zee. Terwijl reisverhalen in de vroegmoderne tijd nog doodeenvoudige reisberichten waren, stond later steeds

---

33 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 120.

34 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 43.

35 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 45.

meer de persoonlijke ontwikkeling en gevoelens van de avonturiers centraal.³⁶

Zelfontplooiing en rijpingsprocessen maken van het water een populair coming-of-age-motief. Meren en de zee staan in de traditie van de locus amoenus, waarna sommige plaatsen in de natuur letterlijk als 'lieflijke plaats' werden geïdealiseerd. Vaak was de locus amoenus de plaats waar geliefden elkaar konden ontmoeten of waar centrale scènes van de handeling plaatsvonden.

Deze beschrijving is ook van toepassing op *Oeroeg*. Het meer Telaga Hideung is een plaats van de vriendschapscultus tussen de ik-verteller en Oeroeg, misschien zelfs dé plaats waar alle belangrijke veranderingen mee geassocieerd worden.³⁷ Als men naast de twee centrale scènes bij Telaga Hideung ook andere wateren of herinneringen aan water bij de analyse meetelt, verkrijgt men een volledige levensloop van de vriendschap tussen Oeroeg en de ik-verteller. Alle belangrijke stappen hebben met het water te maken.

- De nachtelijke bootstocht op het meer die leidt tot de dood van Oeroegs vader, vindt op Telaga Hideung plaats. Het verwijt dat de ik-verteller daarvoor verantwoordelijk is, beïnvloedt de vriendschap tussen de twee protagonisten met blijvend gevolg.³⁸
- De volwassenwording van de ik-verteller en Oeroeg vindt aan de rivier plaats. Aan het eind staat het besef, dat „ER [IETS] VOORBIJ WAS. WIJ WAREN GEEN KINDEREN MEER.“³⁹
- De duidelijke ontvreemding tussen de ik-verteller en Oeroeg vindt in het Oudindisch huis in aanwezigheid van Abdullah plaats. Vreemd genoeg doet deze „SCHADUWACHTIGE ACHTERGALERIJ VOL PLANTEN EN VOGELS“ aan Telaga Hideung denken.⁴⁰ Het proces dat met de dood van Deppoh op Telaga Hideung begon, is nu afgesloten: „DE SCHEIDING TUSSEN HUN WERELD EN DE MIJNE WAS

---

36 Vergelijk daarvoor bijvoorbeeld het gedicht *Der Sturm* van **J.J. Ewald** of *Der Untergang der Titanic* van **M. Enzensberger**. (volgens **Daemmrich & Daemmrich**: *Themen und Motive in der Literatur*. Stuttgart: UTB, 1995², trefwoord *Schiff-Schiffbruch / Hafen*, p. 309.)

37 Vergelijk daarvoor bijvoorbeeld ook het gedicht *Der Zürchersee* van **F.G. Klopstock**, waar een vriendschap duidelijk aan het meer wordt gekoppeld (volgens **Butzer & Jacob**: *Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart: Metzler, 2008², trefwoord *See / Teich*, p. 395.)

38 **Haasse**: *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 22-30.

39 **Haasse**: *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 76-77.

40 **Haasse**: *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 108-109.

VOLKOMEN.⁴¹

- De slotscène tijdens de politionele acties vindt eveneens bij Telaga Hideung plaats.⁴² Het cruciale moment van de vriendschap ondervraagt of er überhaupt zoiets als vriendschap tussen de twee kon bestaan: „HET KWAM MIJ VOOR DAT DIT HET MOMENT WAS WAARTOE ALLE GEBEURTENISSEN ONHERROEPELIJK GELEID HADDEN.⁴³

Deze symboolbetekenis van het water komt in *De bruine vriend* niet voor, er kan ook geen sprake zijn van een vriendschap tussen Henk en Hugo, de relatie tussen de twee jongens gaat immers eenzijdig van Henk uit. Toch vind hij het „OM HET ROMANTISCHE ERVAN“ een bijzonder mooie voorstelling om Hugo „AAN TE SPREKEN OP DE GRINDPLAAT OF MIDDEN OP ZEE“.⁴⁴ Hier is de traditie van de zee als locus amoenus misschien nog zwak herkenbaar.

2.5. Het water als verbinding en scheiding

De protagonist op zee bevindt zich op het middelpunt van een horizontale as, waar de twee oevers aan de extreme kanten en de oneindigheid van de zee tussen liggen.⁴⁵ De oceaan scheidt dus twee oevers van elkaar, laat ze bijna onbereikbaar lijken, maar tegelijkertijd is de zeeweg vanaf het begin van de zeevaart tot aan de start van de luchtvaart de snelste weg om verre afstanden te overbruggen. Op het horizontaal niveau gedraagt zich het symbool zee dus heel ambivalent. Het 'hier' en 'daar' impliceert ook altijd 'normaal' en 'anders' of 'exotisch', soms zelfs op een minachtende manier - een aspect dat in het bijzonder in de koloniale literatuur een rol speelt.⁴⁶ Het symbool is niet van toepassing op het meer in *Oeroeg*, de twee oevers zijn immers ook op de landweg met elkaar verbonden.

---

41 **Haasse**: *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 113.

42 **Haasse**: *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 117-120.

43 **Haasse**: *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 119v.

44 **Vestdijk**: *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 44.

45 Volgens **Daemmrich & Daemmrich**: *Themen und Motive in der Literatur*. Stuttgart: UTB, 1995², trefwoord *See*, p. 313.

46 Vergelijk daarvoor bijvoorbeeld de utopische roman *Beschryvinge van het magtig Koninkryk Krinke Kesmes* van **H. Smeeks**, voor de tegenstelling tussen 'hier' en 'daar' de roman *De stille kracht* van **L. Couperus** en de novelle *Mijn zuster de negerin* van **C. Debrot**, ook al speelt de oceaan in beide verhalen geen expliciete rol.

Ook in *De bruine vriend* is de zee op een horizontaal niveau moeilijk vatbaar, er is ten slotte geen sprake van een andere oever. Alleen de Grindplaat neemt deze functie gedeeltelijk in, vooral in de betekenis van 'anders'. Henk hoopt dat de verhouding tussen hem en Hugo op de open zee of op de Grindplaat 'anders', romantischer, intiemer zal zijn. Hij ziet de zee als een gelijkmaker: „VER IN DE ZEE KON HIJ MIJ NIET MEER VERACHTEN, DAT WAS ONMOGELIJK.“⁴⁷ Ook de oneindigheid van de zee speelt hierbij een rol: „OMDAT DE ZEERUIMTE ZICH ZO VER BLOOTGAF IN DIE RICHTING, ZELFS ZONDER DIRECT BESCHENEN TE ZIJN ZOALS HET TINTELENDE HAVENWATER.“⁴⁸ Zonder enige logische reden zal volgens hem de minachting, die hij in de stad door Hugo heeft ervaren, overslaan tot gelijkheid op zee en romantische gevoelens op de Grindplaat.

2.6. Het water als mythische plaats

De zee, rivieren en meren waren in alle culturen en altijd onderwerp van rituele aanbidding en schouwplaats van godsdienstige handelingen. In niet-christelijke culturen bestaan er vaak godheden die aan het element water gewijd zijn, zoals Neptunus in de Romeinse en Poseidon in de Griekse mythologie.⁴⁹ Het is dus niet verwonderlijk dat ook in de literatuur al van oudsher een mythische symboolbetekenis aan wateren wordt toegeschreven.⁵⁰

Ook Telaga Hideung is voor de inheemse bevolking een mythische plaats. Satih, een nicht van Oeroeg, vertelt dat het zogenoemde Zwarte Meer een verzamelplaats van boze geesten en zielen van gestorvenen is: „NÈNÈH KOMBÈL WOONDE ER, VAMPIER IN DE GEDAANTE VAN EEN OUDE VROUW, DIE OP DODE KINDEREN LOERT.“⁵¹ De ik-verteller, die zelf in Nederlands-Indië is opgegroeid, hecht geloof aan de Indische mythes en schaamt zich vervolgens voor de Nederlandse volwassenen omdat ze „HET GEVAAR VAN

---

47 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 44.

48 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 44.

49 Volgens **Daemmrich & Daemmrich:** *Themen und Motive in der Literatur*. Stuttgart: UTB, 1995², trefwoorden Schiff-Schiffbruch/Hafen, p. 309 & *See*, p. 311v.

50 Vergelijk daarvoor bijvoorbeeld het rijk van natuurgodheden in de Mummelsee in *Der abenteuerliche Simplicissimus* van **H.J.C. von Grimmelshausen**, de almachtige god in *Der Frühling* van **E. von Kleist** of het meer, dat mythische voorstellingen van de eeuwigheid mogelijk maakt in *Auf dem See* van **E. Geibel**. (volgens **Butzer & Jacob:** *Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart: Metzler, 2008², trefwoorden *Meer*, p. 268v & *See/Teich*, p. 395.)

51 **Haasse:** *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 21.

DIT RIJK VOL DEMONEN NIET BESEFFEN.⁵² Het mythische karakter van het meer is dan ook een centraal motief in *Oeroeg*: het gebrek aan respect dat de Nederlanders tonen staat symbool voor een Westers onbegrip van de Indische cultuur. De lezer sympathiseert wederom met de eigenheid van de Indische mythologie en aanvaardt de logica van de handeling. De dood van Deppoh wordt afgeleid uit het respectloze gedrag van de Nederlanders, de bevrijdingsoorlog is de consequentie van het indringen van de Nederlanders in de Indische cultuur, de schuld ligt bij hen.

In *De bruine vriend* is een mythische waarde van de zee veel minder voor de hand liggend. Volgens Jan Johann Albinn Mooij kan Sophie als een soort wraakgodin worden gezien.⁵³ Henk gaat de nachtelijke stad in om wraak te nemen voor de gekwetstheid van zijn zus, hij confronteert Hugo in aanwezigheid van zijn vrienden, hij achtervolgt hem vervolgens hardnekkig en lijkt daarbij eventueel van een grotere kracht gedreven. Er is inderdaad sprake van „GEHEIMZINNIG GETROKKEN ZIJN“, aan de andere kant wordt een profaan slaaptkort als reden voor zijn ijshoofdigheid aangegeven: „TOEN STEGEN SLAPELOOZE NACHTEN [...] MIJ ALS WIJN NAAR HET HOOFD“.⁵⁴ Ook wordt wraak als motivatie aan het eind van de novelle uitgesloten.

Zeker opmerkelijk is het kort en raadselachtig visioen in de slotscène van *De bruine vriend*. „BOVENMENSCHELIJKE STEMEN“ en gezang doen aan christelijke voorstellingen van het paradijs of het Oud-Griekse Elysion denken – de Grindplaat is in deze parabel een plaats van overgang van leven naar dood.⁵⁵

Eerder in het verhaal is de zee ook al schouwplaats van een sprookjesachtige droom: „DE VOLGENDE OCHTEND, MIDDEN IN EEN WILDE DROOM, WAARIN MIJN ZUSTER ONDER WATER DOORZWOM OM BLOEMEN OP EEN RIJ KERSTOELEN NEER TE LEGGEN (NAWERKING VAN DAT SPROOKJE VAN ANDERSEN OVER DE JONGE ZEEMERMIN)“.⁵⁶

De motiefbetekenis van het water als een mythische plaats is in beide novellen

---

52 **Haasse**: *Oeroeg*. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995, p. 25v.

53 **Mooij**: *Een op de tien (Over Vestdijks novellen)*. uit *Raster. Jaargang 2*. Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Genneep, 1968, p. 321

54 **Vestdijk**: *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 44 & 45.

55 **Nachtergaele**: *De ruimtebeleving in Vestdijks Verzamelde verhalen III*. uit *Vestdijkkroniek. Jaargang 1995*. Tilburg: Drukkerij H. Gianotten, 1995.

56 **Vestdijk**: *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 25.

aanwezig, in *De bruine vriend* echter duidelijk vager. Terwijl Telaga Hideung een centrale functie als sacrale plaats heeft, is de Noordzee eerder achtergrond voor gebeurtenissen, die bovennatuurlijk aandoen, maar in geen specifieke religieuze traditie staan.

2.7. Het water als symbool voor het vrouwelijke geslacht

Het element water wordt in de literatuur sinds de late achttiende eeuw met het vrouwelijke geslacht in verbinding gebracht. Al van oudsher zijn er talloze metaforen en zinnebeelden overgeleverd, die meer of minder direct een lijn trekken tussen „vrouw“ en „water“, telkens met verschillende betekenissen. Puur seksueel is de opvatting van het vloeibare, vochtige, zachte, vrouwelijke geslacht, dat in tegenstelling tot het stevige, harde, stijve, mannelijke geslacht staat.

Zowel de maan alsook de getijden van de zee worden vaak geassocieerd met de vrouwelijke menstruatie, als „moeder natuur“ of „baarmoeder van alles levende“ is de zee de moedergodin bij uitstek en staat zij symbool voor vruchtbaarheid. Zeemeerminnen, waternimfen en sirenen zijn wederom maritieme 'femmes fatales' en vertegenwoordigen verlokkingen, die de mannelijke zeevaarders moeten weerstaan.

Ook in de klassieke leer van de vier elementen wordt het element water met vrouwelijk, koud, vochtig en passief in verbinding gebracht, terwijl het element vuur voor mannelijk, warm, droog en actief staat.⁵⁷

Om de novelle *De bruine vriend* te begrijpen, is de verwantschap tussen “zee” en “vrouw” van cruciaal belang. Henk maakt in de loop van het verhaal namelijk een merkwaardige metamorfose mee, evenals zijn houding tot “DAT VERVLOEKTE ELEMENT”. Aan het begin van het verhaal wordt op meerdere plaatsen duidelijk „HOE [hij] DE ZEE HAATTE; OM ZIJN ONWRIKBARE WIL ANDERS TE ZIJN DAN ANDERS.“⁵⁸ Dit dubbelzinnige “anders zijn” heeft duidelijk ook betrekking op zijn romantische gevoelens voor Hugo, als men in aanmerking neemt dat homoseksualiteit tussen

---

57 **Seiderer:** *Flusspoeten und Ozeansucher. Konstruktion von Kultur und Männlichkeit oder: Kleine Geschichte der Männlichkeit, expliziert an diversen Phantasien zum Wasser.* Würzburg: Königshausen & Neumann, 2007.

58 **Vestdijk:** *De bruine vriend.* Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 8.

mannen in een historische context als verwijfd, zwak en onmannelijk werd beschouwd. Henk haat de zee net als zijn seksuele neiging, de zee staat symbool voor zijn “vrouwelijke kant”. En net als zijn homoseksualiteit valt de zee moeilijk te negeren: „EN MEER DAN OOIT WAS IK ME VAN DE ZEE BEWUST RONDON DIT ALLES. MISSCHIEN WAS IK WEL BANG VOOR DE ZEE“⁵⁹, net zoals hij bang is om als homo uit de kast te komen. Bij de nachtelijke bootstocht lijkt het echter voor een moment alsof hij het zou kunnen aanvaarden om op mannen te vallen. Tegelijk verandert ook zijn verhouding tot de zee heel eventjes, „BIJNA HAD [hij] DE ZEE LIEF, OMDAT HET GEEN ZEE WAS, MAAR MAANLICHT OP ZEE, EN DAARIN TWEE EENZAAMHEDEN, DIE ELKAAR ZOULDEN VINDEN.“⁶⁰ Dat de gebeurtenis omtrent Hugo Verwey in grove tegenstelling tot zijn concept van mannelijkheid staat, wordt in het raamverhaal duidelijk. Een oude Henk Mannoury komt hier aan het woord, die zich geen “VERWIJFDE ALLURES” veroorloofd en er trots op is bij “DAT BEPAALDE WERKJE VAN THOMAS MANN” niets dan “EEN TEVREDEN VERACHTING” gevoeld te hebben.⁶¹ Even belachelijk als zijn tussentijdse homoseksuele neiging vindt hij intussen ook het Zeeuws stadje aan de Noordzee, waar hij niet meer blijkt te wonen.

3. Conclusie

De overeenkomsten tussen de twee novellen *Oeroeg* en *De bruine vriend* waren al voor de analyse van het centrale motief water voor de hand liggend. Toch was een nadere kijk op Telaga Hideung en de Noordzee de moeite waard. Door de nauwkeurige analyse van de motieven in de twee novellen traden aspecten aan de dag, die voor een verder of interdisciplinair onderzoek interessant zouden kunnen zijn. Met twee novellen uit dezelfde culturele context kan men het motief slechts ontoereikend benaderen. Het motief water is heel internationaal en in het bijzonder *Oeroeg* zou vruchtbaar met werken uit andere talen vergeleken kunnen worden. De zee in de roman *Meisje van het strand* van de Indonesische schrijver Pramoedya Ananta Toer zou bijvoorbeeld de basis voor een intercultureel motiefonderzoek kunnen zijn.

---

59 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 22.

60 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 45.

61 **Vestdijk:** *De bruine vriend*. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935, p. 4.

Naast het geografische aspect zouden ook andere parameters voor het onderzoek van het motief water veranderd kunnen worden. Welke betekenis heeft het motief door de literatuurgeschiedenis heen gehad? Is de betekenis veranderd? Wordt het motief in elk genre op dezelfde manier neergezet of is de lyrische zee misschien zelfs een heel andere dan de zee in novellen? Het voorbeeld van *De bruine vriend* heeft laten zien dat het motief water ook ten opzichte van gender met actuele controversiële clichés speelt. Ook de premisse van dit paper – dat de zee en het meer vergelijkbaar zijn – hoeft niet per se te kloppen. Ook in dit paper vielen niet alle interpretaties te rijmen: de zee als symbool voor chaos is in gelijke mate vaak gebruikt als plausibel. Een meertje met chaos in verbinding te brengen is daarentegen gewoon onlogisch. De andere oever van de zee vaak niet aanwezig en indien wel, dan onbereikbaar of tenminste exotisch. De andere oever van het meer is wegens zijn gelijkaardigheid vaak de vermelding niet waard. Met dezelfde motivatie hoort dan natuurlijk ook de rivier bij de motiefgroep – of juist niet.

Maar ook de resultaten van dit paper zijn verrassend. De aanvankelijke overeenkomsten tussen *Oeroeg* en *De bruine vriend* worden in sommige opzichten bevestigd. Beide wateren staan symbool voor de dood, in beide verhalen is een duidelijke gevoelsverandering te bespeuren, zodra de figuren bij het water komen. In *Oeroeg* zijn van zelfreflectie tot extase beide extremen op de schaal van emoties te vinden, in *De bruine vriend* zit de nieuwe gemoedsaandoening ergens daartussen. In heel veel andere opzichten overheersen de verschillen: op het verticaal niveau wordt het verschil tussen boven en beneden in *Oeroeg* volledig buiten werking gesteld, in beide blikrichtingen loert het gevaar. In *De bruine vriend* wordt het beneden als gevaarlijk, het boven als beschermend waargenomen. Op het horizontaal niveau kon alleen de zee in *De bruine vriend* worden bekeken. De Grindplaat wordt als overzijde met duidelijk andere eigenschappen neergezet als het vasteland.

Terwijl het meer in *Oeroeg* dé plaats van de vriendschapscultus tussen de ik-verteller en Oeroeg is, doet de zee in *De bruine vriend* in veel minder mate aan de traditie van de locus amoenus denken.

Het meest typerende zijn misschien de laatste twee motiefbetekenissen, omdat ze elk

voor een novelle een cruciale functie blijken te hebben. Om de globale betekenis van het meer in *Oeroeg* te vatten, is een begrip van de mythes en sagen van de inheemse bevolking onvermijdelijk. De zee in *De bruine vriend* overtuigt vooral als symbool voor de onderdrukte homoseksualiteit van Henk. Zo blijkt dus aan het eind, dat de verschillen groter zijn dan de overeenkomsten. Het kreunen, dat de bekwame zwemmer in het gedicht van Albert Verwey aan het begin van dit paper plaagt, is vooral overdraagbaar op de relatie tussen de ik-verteller en Oeroeg, de relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië: misschien was ze van begin aan gedoemd tot mislukken. Bij alle zelfkastijding en pseudochauvinisme trilt in *De bruine vriend* altijd een optimistisch inzicht mee: evenals het samenleven tussen kustbewoners en zee, had ook de ietwat schuine liefde van Henk kunnen lukken – had hij maar echt gewild.

[...] 'T ONVERMIJDBARE ZINKEN
BEANGST HEM NIET. HET BITTERSTE TE DRINKEN
IS AAN 'T EIND MISSCHIEN HET DAN BEGEERDE.⁶²

(Albert Verwey, 1865 – 1937)

---

62 Verwey: *Oorspronkelijk dichtwerk*. Amsterdam: Querido's Uitgeverij, 1938, p. 510.

4. Literatuurregister

primaire bronnen

Haasse, Hella

Oeroeg. Amsterdam, Antwerpen: Querido's Uitgeverij, 1995.

Vestdijk, Simon

De bruine vriend. Hilversum: Uitgeverij Rozenbeek en Venemans, 1935.

Verwey, Albert

Oorspronkelijk dichtwerk. Amsterdam: Querido's Uitgeverij, 1938.

secundaire bronnen

Grüttemeier, Ralf & Leuker, Maria-Theresia

Niederländische Literaturgeschichte. Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2006.

Butzer, Günter & Jacob, Joachim

Lexikon literarischer Symbole. Stuttgart: Metzler, 2008².

Cohen, Margaret

The Novel and the Sea. Princeton: Princeton University Press, 2012.

Daemmrich, Horst S. & Ingrid G.

Themen und Motive in der Literatur. Stuttgart: UTB, 1995².

Seiderer, Ute

Flusspoeten und Ozeansucher. Konstruktion von Kultur und Männlichkeit oder: Kleine Geschichte der Männlichkeit, expliciert an diversen Phantasien zum Wasser. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2007.

tijdschriften

Mooij, Jan Johann Albinn

Een op de tien (Over Vestdijks novellen). uit *Raster*. Jaargang 2. Amsterdam:
Athenaeum - Polak & Van Genneep, 1968.

Nachtergaele, Lutgarde

De ruimtebeleving in Vestdijks Verzamelde verhalen III. Uit *Vestdijkkroniek*.
Jaargang 1995. Tilburg: Drukkerij H. Gianotten, 1995.